

Manifestation of Virtuous Life in Each of the Six Dimensions of Elementary Educational Content

Sabah Abdi¹, Rashid Ahmadifar²

¹ MA., Department of Educational Psychology, Tabriz University, Tabriz, Iran
(Corresponding author). Sabahabdi2015@yahoo.com

² Department of Social Science Education, Farhangian University, Tehran, Iran.
Rahmadrash76@yahoo.com

Abstract

The aim of this study was to examine the manifestation of a virtuous life (Hayat Tayyibah) in each of the six dimensions of elementary educational content. This research employed content analysis using the three-stage Shannon entropy method. The statistical population included the content of the social studies curriculum for elementary education in Iran for the academic year 1402-1403, encompassing four textbooks, all of which were selected as the sample through census sampling. The research instrument was a checklist designed based on the opinions of 13 experts in each of the six educational dimensions. The reliability was confirmed using Holsti's method (0.89), and the validity was ensured through expert opinions and prolonged engagement with the research. The results showed that among the 1069 instances related to Hayat Tayyibah, the political and social dimension had the highest frequency with 378 instances (35%), while the artistic and aesthetic dimension had the lowest frequency with 60 instances (6%). Shannon entropy analysis further confirmed that there is no balance or proportion among the subcomponents of Hayat Tayyibah within each of the six dimensions. Additionally, although the frequency of Hayat Tayyibah components in social studies textbooks is nearly equal, their importance coefficients vary. The concept of Hayat Tayyibah in both worldly and hereafter life in Islamic culture is so significant that all aspects of life should be organized based on it. Therefore, the content of elementary textbooks in this domain requires serious review and revision. However, these instances are not equally and uniformly distributed across the six educational dimensions.

Keywords: Virtuous Life, Educational Content, Elementary Education, Social Studies Textbooks, Shannon Entropy.

Received: 2024/03/21 ; Revised: 2024/04/24 ; Accepted: 2024/06/01 ; Published online: 2024/06/22

Cite this article: Abdi, S. & Ahmadifar, R. (2024). Manifestation of Virtuous Life in Each of the Six Dimensions of Elementary Educational Content. *Research Quarterly of Islamic Education and Training*, 5(2), p.83-100.
<https://doi.org/10.22034/RIET.2024.16062.1239>

Publisher: Farhangian University

© the authors

<http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir/>

Article type: Research Article

نمود حیات طیبه در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه محتوای آموزشی دوره ابتدایی

صبح عبدی^۱، رشید احمدی فر^۲

^۱ کارشناسی ارشد، گروه روانشناسی تربیتی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول).

Sabahabdi2015@yahoo.com

^۲ گروه آموزش علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. Rahmadrash76@yahoo.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی نمود حیات طیبه در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه محتوای آموزشی دوره ابتدایی بود. این پژوهش از نوع تحلیل محتوا بوده و از مراحل سه‌گانه آنتروپی شانون استفاده کرده است. جامعه آماری پژوهش شامل محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی آموزش و پرورش ایران در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بود که مجموعه این محتواها چهار جلد کتاب درسی را شامل می‌شد که به صورت سرشماری، همه آن‌ها به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. ابزار پژوهش چک لیستی بود که براساس نظر ۱۳ متخصص در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت طراحی شد، و پایایی آن با روش هولستی (۰/۸۹) و روایی آن با استفاده از نظر صاحب‌نظران و درگیری طولانی مدت با پژوهش، احراز شد. نتایج نشان داد که از میان ۱۰۶۹ مورد یافت شده در ارتباط با حیات طیبه، ساحت سیاسی و اجتماعی با ۳۷۸ مورد (۳۵٪) بیشترین فراوانی، و ساحت هنری و زیبایی‌شناختی با ۶۰ مورد (۰۶٪) دارای کمترین فراوانی در میان زیرمفله‌های حیات طیبه است. نتایج تحلیل آنتروپی شانون نیز مؤید این واقعیت بود که توازن و تناسبی میان زیرمفله‌های حیات طیبه در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه وجود ندارد. همچنین تعداد فراوانی مولفه‌های حیات طیبه در کتب تعلیمات اجتماعی تقریباً یکسان است، ولی میزان ضریب اهمیت آنان با هم برابر نیست. موضوع حیات طیبه در زندگی دنیوی و اخروی در فرهنگ اسلامی از چنان اهمیتی برخوردار است که باید همه شئون زندگی براساس آن تنظیم شود. بنابراین، محتوای کتب درسی ابتدایی در این حیطة باید مورد بازبینی و اصلاح جدی قرار بگیرد. اما این تعداد به صورت یکسان و یکدست در میان ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت تقسیم نشده‌اند.

کلیدواژه‌ها: حیات طیبه، محتوای آموزشی، دوره ابتدایی، کتب مطالعات اجتماعی، آنتروپی شانون.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۰۲؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۱۲؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۳/۰۴/۰۲
استناد به این مقاله: عبدی، صباح؛ احمدی فر، رشید (۱۴۰۳). نمود حیات طیبه در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه محتوای آموزشی دوره ابتدایی.

پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی، ۵(۲)، ص ۸۳-۱۰۰. <https://doi.org/10.22034/RIET.2024.16062.1239>

۱. مقدمه

سیستم آموزشی پیشرفته به هر دانش‌آموز فرصت می‌دهد تا به‌مثابه یک فرد رشد کند و ظرفیت جامعه را برای رشد اقتصادی و رفاه تقویت نماید (OECD, 2019). در همین راستا، کشورهای توسعه‌یافته عمیقاً به آموزش و پرورش متعهدند. کیفیت آموزش و پرورش جوامع توسعه‌یافته علاوه بر «تعهد عمیق به آموزش و پرورش» به دلیل تدوین، اجرا و ارزیابی خط‌مشی‌های مؤثر و کارآمد با پشتوانه سیاست پژوهشی و نیازهای واقعی ذی‌نفعان و تغییر و تحولات محیطی و پیشرفت‌های فناورانه همراه است (Zhang & Aslan, 2021). کشورهای پیشرفته ثابت کرده‌اند که آموزش و پرورش ابزاری عالی برای پیشرفت و توسعه هر کشوری بوده و مهم‌ترین ابزار پیشرفت و توسعه، تدوین اسناد تحولی و برنامه‌های توسعه‌ای در سطوح فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی است، که بدنبال افزایش رفاه مادی و معنوی جوامع تدوین می‌شوند (Osaghae & Irabor, 2016). در ایران مهم‌ترین سند در آموزش و پرورش، سند تحول است.

هدف خاص و عام تعلیم و تربیت اسلامی کسب آگاهی‌ها، مهارت‌ها و به‌فعلیت رساندن استعدادها و انسان در جهت حیات طیبه است و بنابر مبانی انسان‌شناختی، همه قابلیت‌ها و ظرفیت‌های وجودی انسان در رسیدن به این حیات طیبه تأثیر دارند. اما انسان‌ها صرف‌نظر از ویژگی‌ها و تفاوت‌هایی که در نیازهای آموزشی و استعدادها با یکدیگر دارند، ابعاد و جوانب مشترک و متنوعی دارند که مطالعه و بررسی دقیق این استعدادها و نیازمندی‌های مشترک، مستلزم تفکیک ابعاد و جوانب آن است. به همین دلیل است که در دانش تربیت نیز برای فرایند تربیت، ساحت‌های متعددی در نظر گرفته شده و حوزه‌های خاص تربیت به این وسیله از یکدیگر تفکیک می‌شوند، که به آن «ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت» گفته می‌شود (ارشادی، سالاری و جعفری، ۱۴۰۲). در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (که مهم‌ترین سند بالادستی در آموزش و پرورش است)، ساحت‌های تعلیم و تربیت از مهم‌ترین بخش‌های آن است و هرگونه آموزش و تربیتی باید در چهارچوب تربیت تمام‌ساحتی و براساس ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت انجام پذیرد (موسوی ندوشن، نیلی احمدآبادی و نیستانی، ۱۴۰۰). با توجه به جایگاه و اهمیت آموزش ابتدایی، از آموزش و پرورش دوره ابتدایی انتظار می‌رود که هرگونه آموزشی را براساس تربیت تمام‌ساحتی بنا نهد؛ زیرا مهم‌ترین جوانب شخصیت در سال‌های اولیه آموزشی به دست می‌آید و هر چیزی دانش‌آموز در سال‌های تحصیل خویش می‌آموزد، سالیان متمادی با او باقی می‌ماند و شایستگی‌های بعدی او را تشکیل می‌دهد (وفایی، فضل‌الهی قمشی و طالعی‌فرد، ۱۳۹۶). در سند تحول از ابعاد مختلف وجودی متربیان با عنوان «ساحت‌های تربیت» یاد می‌شود که شامل شش ساحت تربیتی از قبیل تربیت سیاسی و

اجتماعی، ساحت تربیت دینی و اخلاقی، تربیت زیستی و بدنی، تربیت اقتصادی و حرفه‌ای، تربیت هنری و زیبانشناختی و تربیت علمی و فناوری است، که تعلیم و تربیت دانش‌آموزان براساس آن‌ها صورت خواهد گرفت (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). به عبارتی دیگر، رسالت آموزش و پرورش باید پرورش دانش‌آموزان براساس سند تحول بنیادین در ساحت‌های شش‌گانه باشد، تا در نتیجه دانش‌آموزانی در طراز نظام جمهوری اسلامی پرورش یابند (فرهادی و گرامی طیبی، ۱۴۰۰). ملکی (۱۳۹۷) با اشاره به وحدت جان آدمی معتقد است که وجود انسان یک کل یکپارچه است و عناصر و اجزای آن در ارتباط متقابل هستند. خلقت آدم یک کل یکپارچه است و رشد او نیز باید به صورت یک کل واحد باشد و توجه به این وحدت، در درک مفهوم تربیت ضرورت دارد، که این نوع تربیت به واسطه ساحت‌های مختلف انسان تحقق می‌یابد. بنابراین، هر نوع تربیت و پرورشی باید براساس ساحت‌های تربیت انجام پذیرد که هدایت دانش‌آموزان به سمت «حیات طیبه» از این قاعده مستثنی نیست و در سند تحول بنیادین هم تأکید فراوانی بر آن شده است.

از آنجایی که نظام آموزش ایران متمرکز بوده، قسمت عمده آموزش و تربیت بر عهده کتب درسی است. همچنین با توجه به اینکه مدرسه می‌تواند یکی از ارکان اصلی هدایت و همراهی انسان‌ها به سمت سلامت و سعادت مادی و معنوی در عرصه‌های گوناگون زندگی باشد، هدف‌نمایی و مسیرشناسی در این زمینه بسیار ضروری و کاربردی خواهد بود. سه عرصه زندگی فردی و خانوادگی، در عین بایستگی‌های خاص خود، چنان درهم‌تنیدگی مستحکمی دارند که موفقیت واقعی در یکی، بدون توجه به عرصه دیگر ممکن نخواهد بود. در منظومه فکری اسلامی، یکی از مفاهیم کلیدی در تعریف و تبیین این موفقیت، اصطلاح «حیات طیبه» است. حیات طیبه وضع مطلوب بشر براساس نظام معیار اسلامی است که با انتخاب و التزام آگاهانه و اختیاری افراد و جامعه، در همین زندگی دنیایی و در جهت تعالی آن می‌تواند شکل بگیرد و تحقق آن دستیابی به اهداف اصیل زندگی انسان و در رأس آن‌ها نزدیکی و رضایت خداوند را در پی دارد. حیات طیبه مفهومی یکپارچه و کلی است که همه ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی زندگی انسان را دربرمی‌گیرد و شئون گوناگونی دارد، که در ارتباط و تعامل با یکدیگر و با محوریت شأن اعتقادی، عبادی و اخلاقی، تحقق می‌یابد (اسماعیلی، ۱۴۰۱).

حیات طیبه از دو بخش «حی» و «طیب» تشکیل شده است که حی را می‌توان به نیروی رشددهنده، حس‌کننده، عمل‌کننده، شکوفایی و شادایی بعد از اندوه، حیات جاوید، انسان فهیم و عاقل همیشه بودن، زنده شدن، زنده کردن و باقی نگاه داشتن معنا کرد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۱۰۱۳، ۱۰۱۱؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص ۱۶۸؛ فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۴۱۱؛ به نقل از: دیمه‌کار حقیقی و

همکاران، ۱۳۹۹)؛ و طیب را از ریشه «طاب» به معنای پاک، پاکیزه، دلچسب، مورد پسند شدن و خوش اخلاق دانسته‌اند (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۱۴۳۷؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۱ق، ص ۱۱۷). البته طیب در برخی منابع دیگر به مفهوم پاکی مادی و معنوی از نقص، حلال و طاهر بودن، بری از نجاست جهل، فسق و اعمال زشت (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۱۴۳۸؛ مصطفوی ۱۳۶۰، ج ۷، ص ۱۱۳) به کار رفته است (به نقل از: دیمه‌کار حقیقی و همکاران، ۱۳۹۹). «حیات طیبه» واژه‌ای قرآنی است که مفسران آن را به حیات پاکیزه تعبیر کرده‌اند و در سند مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی چنین تعریف شده است: «حیات طیبه یعنی زندگی پاک و منزه، به دور از هرگونه آلودگی در همه شئون و ساحت شش‌گانه تربیت، که غایت نهایی آن چیزی نیست، مگر کسب رضایت خداوند متعال؛ یعنی دوری از آلودگی، دروغ‌گویی، دورویی، بی‌عدالتی، بی‌انصافی، زورگویی، بدگویی، بدکرداری، دزدی، کم‌فروشی، بی‌تفاوتی، عدم تلاش، راحت‌طلبی، سهم‌خواهی، رانت‌خواری، بی‌مسئولیتی، بی‌تعهدی، برتری‌طلبی و... کنار گذاشتن همه این بدکاری‌ها و برعکس عمل کردن به همه خوبی‌ها که در مقابل بدی‌ها اعمالی بدیهی و قابل فهم‌اند، مصداق بارز زندگی پاک و منزه یعنی همان حیات طیبه است که موجبات رضایت خداوند و خلق خدا و خود فرد را فراهم می‌کند» (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰).

به اعتقاد علامه طباطبایی، دین کامل دینی است که توان تحقق و تضمین حیات طیب بشری را در هر مکان و زمانی داشته باشد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۳۶۸). به باور ایشان، «حیات طیب، حیاتی است که ابعاد و شئون مختلفش با هم سازگار باشد، به طوری که دل صاحب آن عیش به زندگی گرم و بدون نگرانی باشد» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۲۷۴). معارف قرآنی بر این نکته تأکید دارد که رحمت خداوند، دو جنبه عام (رحمانی) و خاص (رحیمی) دارد. رحمت عام شامل هر دو گروه مؤمنان و کافران می‌شود؛ حال آنکه رحمت خاص خداوند، عطیه‌ای است که تنها به کسانی اعطا می‌گردد که دارای ایمان و عبودیت باشند. به اعتقاد علامه، حیات طیب در دنیا و آخرت که کفار و مجرمین به خاطر کفر و جرمشان از آن بهره‌ای ندارند، مصداقی از رحمت خاص پروردگار به مؤمنین و مؤمنات است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۳۷۵).

مهم‌ترین دوره تحصیلی در تمام نظام‌های آموزش و پرورش جهان، دوره ابتدایی است؛ زیرا شکل‌گیری شخصیت و رشد همه‌جانبه فرد در این دوره بیشتر صورت می‌گیرد (صافی، ۱۴۰۲). در دوره ابتدایی، کتاب‌های درسی نقش اساسی در انتقال مفاهیم به دانش‌آموزان را برعهده دارند؛ کتاب‌های درسی همه روزه به وسیله معلمان و دانش‌آموزان به کار می‌روند و گاهی به عنوان اصل و اساس برنامه درسی، مورد تأکید معلمان واقع می‌شوند (Altabach, 2022). به‌طور کلی در نظام‌های آموزشی متمرکز، ازجمله نظام

آموزشی ایران، بیشتر فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌پذیرد (ملکی، ۱۴۰۲). از این نظر محتوای کتاب‌های درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف ایفا می‌کند، از اهمیت خاصی برخوردار است و تحلیل و بررسی این محتوا برای برنامه‌ریزی، تدوین تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی اهمیتی مضاعف دارد (Sainyakit, 2023). بنابراین، نظام‌های آموزشی به ویژه دوره ابتدایی و کتاب‌های درسی آنها، نقش بسزایی در شکل‌دهی و شکل‌گیری نگرش‌ها و رفتارهای کودکان دارند. افزون بر آن، از آنجایی که نظام آموزشی کشور ما کتاب‌محور است، به نظر مناسب می‌رسد که مدارس، دانش‌آموزان را درگیر فعالیت‌ها و محتواهایی نمایند که باعث بهبود اهداف مورد نظر جامعه و زندگی اخروی شود (عبدی، عبدالله‌پور و احمدی‌فر، ۱۴۰۲).

پژوهش‌های متعددی در حیطه حیات طیبه انجام شده، اما متأسفانه تاکنون، به مفهوم حیات طیبه که از مفاهیم مهم اسلامی بوده، در کتب درسی پرداخته نشده است. در این راستا، پژوهش حاضر به دنبال پر کردن این خلأ پژوهشی است. در ادامه به برخی از این پژوهش‌ها اشاره خواهد شد که هرکدام از جنبه‌های خاص به موضوع نگرسته‌اند.

پاشایی (۱۴۰۱)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی براساس ساحت‌های تربیت سیاسی و اجتماعی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»، نشان داد که به‌رغم تأکید شورای برنامه‌ریزی تألیف کتب فارسی، مؤلفان کتاب‌های فارسی به این ساحت در حد جایگاه خود توجه نکرده‌اند؛ به طور مثال، برخی کتب، مانند پایه اول و دوم دوره ابتدایی، به این ساحت‌ها کم‌تر و در سال‌های پایانی به این ساحت‌ها بیشتر پرداخته شده است. بیشترین میزان توجه در شش سال مربوط به «آشنایی با قهرمانان تاریخی ملی و مذهبی و احترام به نماد ملی» مربوط به ساحت تربیت سیاسی با ۳۷ مورد و کم‌ترین توجه مربوط به دو مؤلفه «حفظ اسرار دیگران» و «توانایی‌های زبان ملی، محلی و جهانی» از ساحت تربیت اجتماعی، با سه مورد بود.

برادران و نیری‌پور (۱۳۹۹) در پژوهشی نشان دادند، از آنجا که مدرسه- که در سند تحول آموزش و پرورش به آن اشاره شده- محیطی برای تحقق حیات طیبه است؛ پس می‌تواند به‌عنوان نهاد فرهنگی ویژه و بخشی از اکوسیستم تربیتی و آموزشی تلقی شود. بنابراین، نیازمند توسعه یادگیری از طریق شبکه‌سازی و اشاعه آن به سمت امت اسلامی است. همچنین این نهاد که بخشی از یک جامعه است، می‌تواند در جریان‌های اجتماعی ناظر به اصلاح مداوم موقعیت، فعال باشد، مشارکت کند، یا مشارکت بپذیرد. این مشارکت می‌تواند با نهادهای محلی به‌خصوص با مدارس دیگر، دانشگاه‌ها و سایر نهادها صورت گیرد، تا در این ارتباط، با مشکلات، مسائل و نیازها آشنا شوند و با ایجاد شبکه و برنامه‌ریزی، به حل مشکلات اقدام کند.

وفایی و همکاران (۱۳۹۶) نیز در تحقیقی به «بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت‌سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی» پرداختند و از میان ابعاد مورد بررسی در پژوهش آنان، ساخت علمی و فناوری، بیشترین توجه را به خود اختصاص داده بود؛ در حالی که بُعد اقتصادی و حرفه‌ای، کم‌ترین میزان توجه را نشان داد.

مهدوی هزاوه و همکاران (۱۳۹۵)، در تحقیقی نشان دادند که محور اصلی گفتمان تربیتی در مبانی نظری تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، دستیابی متربی و مربی به مراتبی از حیات طیبه است. بنابراین، مهم‌ترین مبانی تربیت کودک عبارت است از: فطرت، کرامت و اعتدال و مهم‌ترین مبانی تعلیم کودک شامل انگیزه، آمادگی، احساسات، عملی بودن، به‌روز بودن، تدبر و تفکر می‌شود. در نتیجه براساس این مبانی، بااهمیت‌ترین مصداق‌های دستیابی به حیات طیبه در کودکان، آموزش دین و اخلاق با تأکید بر جنبه عاطفی و مناسکی، توجه به تفاوت‌های فردی، توجه به نقش الگویی، جامعه‌پذیری، تمرین کنترل خود، قضاوت منطقی، گرایش به خوبی‌ها یا تنفر از زشتی‌ها و به تأخیر انداختن خواسته‌ها خواهد بود. براساس مبانی تربیت و تعلیم کودک و مصداق‌های آن، ویژگی‌های معلم دوره ابتدایی باید سه ویژگی اصلی، «معلم عامل و الگوی اخلاقی»، «معلم مسئول و مراقب» و «معلم متخصص با محوریت معلم فکور» باشد.

همانطور که بررسی پیشینه پژوهشی نشان می‌دهد، در تحقیقات قبلی تنها تمرکز بر روی زیرمؤلفه‌های یک مقوله است و به ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت که مهم‌ترین موضوع سند تحول بنیادین بوده و هر آموزشی باید در قالب این حیطه‌ها اجرا شود، توجه نشده است. با توجه به این پیشینه‌ها، پژوهش حاضر درصدد پر کردن این شکاف پژوهشی و سرآغازی برای شیوه تحقیقات در این حیطه است. سوالات پژوهش به این شرح است: ۱) میزان توجه به زیرمؤلفه‌های حیات طیبه در کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم تا ششم ابتدایی در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت چقدر است؟ ۲) آیا در میان کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم تا ششم ابتدایی از منظر میزان توجه به زیرمؤلفه‌های حیات طیبه در ساحت‌های شش‌گانه، تفاوتی وجود دارد؟

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش تحقیق، توصیفی از نوع تحلیل محتوا^۱ است. جامعه پژوهش حاضر شامل محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی آموزش و پرورش ایران

در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بود. نمونه مورد بررسی در این پژوهش، شامل هر ۴ کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بوده، که به صورت سرشماری، همه آن‌ها به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. با توجه به اینکه کتاب مطالعات اجتماعی از چهار بخش (متن، تصاویر، فعالیت‌ها و کاربرگ‌ها) تشکیل شده است، بنابراین، واحد تحلیل شامل متن، تصاویر و تمرین‌ها بود.

در این پژوهش با الهام از مراحل تحلیل محتوای استوک (۲۰۰۳)، مراحل زیر انجام پذیرفت: به منظور اجرای پژوهش، ابتدا مبانی نظری ادبیات و پیشینه مربوط به حیات طیبه مورد مطالعه قرار گرفت، تا مفاهیم کلی و مؤلفه‌های عمومی آن‌ها استخراج شود. سپس، این مؤلفه‌های کلی و عمومی به صورت فهرستی در اختیار ۱۳ نفر از استادان و متخصصان رشته‌های علوم قرآنی و الهیات که به صورت هدفمند انتخاب شده بودند، قرار گرفت، تا با توجه به ویژگی‌های هر زیرمؤلفه، آن را در یکی از ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت قرار دهند. قابل ذکر است که به متخصصان آزادی عمل داده شد تا اگر خود نیز زیرمؤلفه جدیدی را در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت، استنباط نمودند، به فهرست اضافه نمایند. در گام بعد، براساس زیرمؤلفه‌های قرار گرفته در ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت، سیاهه تحلیل محتوا تهیه و تنظیم شد، تا میزان توجه کتاب‌های مطالعات اجتماعی ابتدایی به مؤلفه‌های حیات طیبه در ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت ارزشیابی شود. لازم به ذکر است که امروزه، برای تحلیل داده‌ها روش‌های بسیاری ارائه شده، که اساس آن‌ها در صدگیری از فراوانی مقوله‌ها است. در این پژوهش از روش آنتروپی شانون^۱ استفاده شد. این روش نگاهی جدید به پردازش داده‌ها دارد و بسیار معتبرتر و دقیق‌تر از سایر روش‌ها به نظر می‌رسد که حاوی سه مرحله به شرح زیر است:

(۱) ماتریس فراوانی‌های مورد نظر باید به‌نحوی قرار گیرد؛ برای این منظور از فرمول زیر استفاده می‌شود:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{j=1}^m F_{ij}} \quad (i=1, 2, 3, \dots, n; j=1, 2, 3, \dots, m)$$

(۲) بار اطلاعاتی هر مقوله باید محاسبه شود؛ برای این منظور از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$K = \frac{1}{L_{nm}} \quad (j=1, 2, 3, \dots, m)$$

(۳) ضریب اهمیت هر مقوله باید محاسبه شود. هر مقوله که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد، از درجه اهمیت بیشتری نیز برخوردار است. برای این منظور از رابطه زیر استفاده شد:

$$w_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

فهرست این سیاهه رفتار همراه با اعتبار روایی و پایایی آن به شرح جدول (۱) به دست آمد:

جدول ۱- استخراج زیرمؤلفه‌های حیات طیبه در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه

برخی از منابع مورد استفاده در تدوین ساهه	نمودهای حیات طیبه در هر ساحت	ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت
موسوی و ابوترابی (۱۳۹۶)؛ غفرانی (۱۳۹۷)؛ دولت آبادی و باقری (۱۳۹۴)؛ حاجی صادقی و بخشیان (۱۳۹۳)؛ نادری (۱۳۹۵)؛ نبوی (۱۴۰۱)؛ مرزوقی و همکاران (۱۳۹۹)؛ وفائی و همکاران (۱۳۹۶)؛ پاشایی (۱۴۰۱)	سعادت بشریت، زندگی توأمان سعادت دنیوی، اصلاح مداوم موقعیت‌ها براساس نگاه دینی (مشارکت و فعالیت در جامعه اسلامی)، ارتباط مؤثر با دیگران، اطاعت از بزرگترها دینی، سعه‌صدر، احترام برای سایر دیدگاه‌ها، پذیرش و اطاعت ارزش‌ها، هنجارها و قوانین، احساس مسئولیت دینی، احترام و دفاع از ارزش‌ها و آرمان‌های ملی و اسلامی، مبارزه در راه آرمان‌ها و ارزش‌های ملی، مذهبی، پرداخت مالیات، خمس و زکات، ستایش و مجد افتخارات ملی، مذهبی، همنشینی با نیکان و صالحان، امر به معروف و نهی از منکر، امنیت و رحمت، اتحاد، انفاق، ارتباط مناسب با دیگران (اعضای خانواده، خویشاوندان و همسایگان)، اخلاق اجتماعی در تمامی شئون.	سیاسی و اجتماعی
	ایمان، عمل صالح، انجام واجبات، دعا و استعاذت از خدا و لاغیر، عشق الهی، حب ولایت، صداقت، توکل، پاسخگویی به نیازهای معنوی، خوش اخلاقی و فروتنی، رستگاری اخروی، امنیت و آزادی فکر و اندیشه، آموزش دین و اخلاق با تأکید بر جنبه عاطفی و مشارکتی، گرایش به خوبی‌ها و تنفر از بدی‌ها، تسلیم بودن در برابر قضا و قدر الهی، امید به رحمت الهی، پرهیز از تحجز و خرافه، توکل و صبر، تقوامجوری، تزکیه‌محوری، خدامحوری، اخلاص‌محوری، قلب سلیم، ایثار، تشخیص حق از باطل، خضوع و پاکدامنی، دوری از رذایل همچون چاپلوسی، غیبت، نزاع، خیانت، تهمت، هوس‌رانی، راحت‌طلبی، حرام‌خواری و... حکمت و دانش.	اعتقادی، عبادی و اخلاقی
	پاسخگویی به نیازهای جسمانی، سبک زندگی اسلامی، رعایت بهداشت جسمی و روانی، دوری از سستی و کاهلی، احترام به طبیعت، حفاظت از منابع طبیعی، طهارت جسمی، صلابت، نشاط و شادابی، ارتقای سلامت و ایمنی افراد جامعه، مبارزه با عوامل ضعف و بیماری.	زیستی و بدنی
	زندگی گوارا (رفاه مادی)، عدالت، حیات اسلامی، خیرات مورد پسند، پرهیز از بطالت و بیکاری، پرهیز از اسراف و تبذیر، کارآفرینی، کسب درآمد حلال، انتخاب شغل مناسب با توانایی و علاقه خود، رقابت سالم اقتصادی، تخصص، مراعات قوانین کسب‌وکار و احکام معاملات، توزیع و مصرف منابع، کالاها و خدمات، اقتصاد مقاومتی متناسب با شرایط کنونی جامعه.	اقتصادی و حرفه‌ای
	نیکو داشتن هنر و زیبایی طبیعت، نیکو داشتن هنرهای انسانی، آرامش روانی، خلق آثار هنری در راستای جلی رضایت خدا و خلقت، خلق و کشف معنای هنری، رمزگشایی و رمزگردانی از پدیده‌های آشکار و پنهان طبیعت، درک زیبایی‌های جهان آفرینش به منزله مظاهر کمال الهی، زیباسازی محیط پیرامون و زدودن آن از زشتی‌ها.	هنری و زیباشناختی
	به‌روز بودن و تشکر و تدبیر، پیشرفت‌های صنعتی و تکنولوژیک، حقیقت‌جویی علمی، بررسی مسائل از زوایای علمی، دوری از غرض شخصی، شفاف‌سازی و عینیت‌گرایی، انعطاف‌پذیری علمی، شک‌گرایی معقول در مسائل، طراحی و اجرای آگاهانه فعالیت‌های علمی، پژوهشی.	علمی و فناوری

برای تعیین ضریب پایایی متناسب با روش مطالعه تحلیل محتوا، ضمن جمع‌آوری نظریات متخصصان، رهنمودهای گروهی از آنان نیز در این خصوص لحاظ شده و قبل از کدگذاری، جرح و تعدیل نهایی به عمل آمده است. به این صورت که مضامین در مرحله اول توسط خود پژوهشگران از کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی استخراج شد و در مرحله دوم با مراجعه به متخصصان، مضامین با نظارت آنان مجدداً شناسایی و استخراج گردید. با مقایسه این دو مرحله و بر مبنای میزان توافق دو مرحله کدگذاری، ضریب پایایی با استفاده از روش هولستی^۱ مطابق با فرمول ذیل به دست آمد (هولستی، ۱۳۹۵).

$$PIO = \frac{2M}{N_1 + N_2}$$

نتایج در دو مرحله اول و دوم برابر با ۰/۸۹ بدست آمد. با توجه به اینکه مقدار این ضریب از مقدار ۰/۷ بالاتر است، بنابراین، پایایی برقرار شد؛ البته در موارد اختلافی و قبل از کدگذاری، جرح و تعدیل نهایی به عمل آمده است. همچنین روایی ابزار پژوهش توسط متخصصین تحلیل محتوا مورد تأیید قرار گرفت و درگیری طولانی مدت پژوهشگران با پژوهش را می‌توان متضمن روایی بالای ابزار پژوهش حاضر دانست.

۳. یافته‌های پژوهش

هدف این پژوهش تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی، براساس حیات طیبه در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت بود.

در ابتدا مجموع فراوانی‌های به دست آمده هر زیرمؤلفه در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه کتب مطالعات اجتماعی هر پایه (پایه دوم تا ششم) تهیه شد. سپس براساس مرحله اول روش آنتروپی شانون، داده‌های بهنجار شده به دست آمد. در مرحله دوم روش آنتروپی شانون، مقدار بار اطلاعاتی محاسبه شد و سپس در مرحله سوم روش آنتروپی شانون، ضریب اهمیت اطلاعات گردآوری گردید. در این پژوهش فرایند تحلیل محتوا بر روی چهار کتاب درسی مطالعات اجتماعی (پایه سوم تا ششم) به ترتیب شامل ۹۸، ۱۱۰، ۱۲۹ و ۱۵۱ صفحه بود.

داده‌های مربوط به پاسخ سؤال اول پژوهش یعنی، بررسی میزان نمود حیات طیبه در کتب درسی مطالعات اجتماعی ابتدایی در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه، در جدول شماره (۲) آمده است.

جدول ۲- سبانه فراوانی و درصد تحلیل محتوای مؤلفه‌های حیات طیبه در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه^۱

فرآوانی کل (درصد)	مطالعات اجتماعی سوم				مطالعات اجتماعی چهارم				مطالعات اجتماعی پنجم				ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت
	جمع کل	ممن	پاراگراف	جکس	جمع کل	ممن	پاراگراف	جکس	جمع کل	ممن	پاراگراف	جکس	
۳۷۸ (۰/۳۵)	۱۰۷	۲۱	۵۵	۳۱	۳۷	۶۰	۶۰	۲۳	۱۱۱	۲۱	۲۶	۷۲	سیاسی و اجتماعی
۲۷۱ (۰/۲۵)	۷۱	۱۵	۳۹	۱۷	۱۱	۴۵	۹	۷۴	۱۸	۳۶	۸	۶۳	اعتقادی، عبادی و اخلاقی
۱۱۳ (۰/۱۱)	۲۲	۴	۱۳	۵	۲	۱۱	۶	۱۹	۶	۲۱	۶	۳۳	زیستی و بدنی
۱۰۷ (۰/۱۰)	۱۱	۱	۸	۹	۴	۱۴	۹	۲۵	۷	۱۹	۶	۳۴	اقتصادی و حرفه‌ای
۶۰ (۰/۰۶)	۶	۰	۵	۳	۳	۹	۶	۱۴	۲	۱۱	۱	۱۸	هنری و زیباشناسی
۱۴۰ (۰/۱۳)	۲۸	۷	۱۶	۱۲	۳	۱۴	۷	۱۹	۲	۱۹	۵	۳۱	علمی و فناوری
۱۰۶۹	۲۴۵ (۰/۲۳)				۲۶۹ (۰/۲۵)				۲۵۱ (۰/۲۴)				فرآوانی (درصد)

نتایج مندرج در جدول شماره (۲) نشان می‌دهد که، از میان ۱۰۶۹ واحد یافت شده در ارتباط با حیات طیبه، ساحت سیاسی و اجتماعی با ۳۷۸ مورد (۳۵٪) بیشترین فراوانی، و ساحت هنری و زیباشناختی با ۶۰ مورد (۰۶٪) دارای کم‌ترین فراوانی در میان زیرمؤلفه‌های حیات طیبه است. نگاهی اجمالی به جدول شماره (۲)، حاوی نکاتی مهم است که در ادامه به آن اشاره می‌شود:

فراوانی مؤلفه‌های حیات طیبه در هر یک از کتب مطالعات اجتماعی پایه سوم، چهارم، پنجم و ششم، تقریباً یکسان و برای هر یک ۰/۲۵ است؛ اما این تعداد به صورت یکسان و یکدست در میان ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت تقسیم نشده‌اند؛ به طور مثال به آموزش حیات طیبه در ساحت سیاسی و اجتماعی و اعتقادی، عبادی و اخلاقی توجه بسیار بیشتری شده، اما به ساحت هنری و زیباشناختی، اقتصادی و حرفه‌ای، زیستی و بدنی توجه بسیار اندکی شده است. همچنین نکته دیگر در مورد کاهش تعداد تصاویر مورد استفاده در پایه‌های بالاتر است. البته این مورد با توجه به جذابیت تدریس با استفاده از تصویر برای کودکان، قابل تبیین است. همچنین در برخی از ساحت‌ها (سیاسی، اجتماعی و اعتقادی، عبادی و اخلاقی) با بالاتر رفتن پایه آموزش، مؤلفه‌های حیات طیبه کم‌رنگ‌تر می‌گردد؛ اما در برخی از ساحت‌های

۱. قابل ذکر است که پایه اول و دوم ابتدایی فاقد کتاب مطالعات اجتماعی هستند؛ بنابراین، تحلیلی روی آن پایه‌ها صورت نگرفت.

دیگر (اقتصادی، هنری و فناوری) عکس این قضیه صادق است. در کل، جهت تصمیم‌گیری قاطعانه‌تر در مورد آموزش حیات طیبه در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه در کتب درسی، از روش آنتروپی شانون استفاده شد، که داده‌های بهنجار شده برای هر مقوله در جدول شماره (۳) آمده است.

جدول ۳- داده‌های بهنجار شده برای هر مقوله

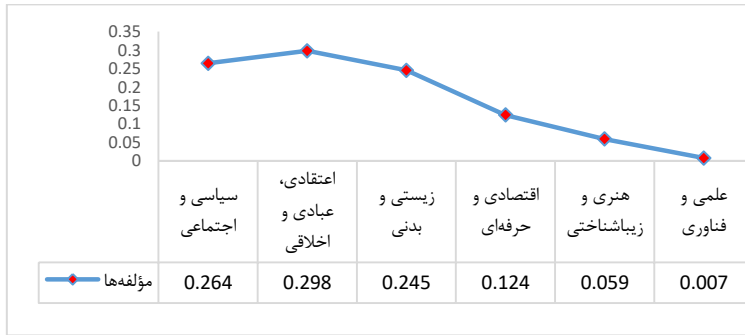
مقوله‌ها	سیاسی و اجتماعی	اعتقادی، عبادی و اخلاقی	زیستی و بدنی	اقتصادی و حرفه‌ای	هنری و زیباشناختی	علمی و فناوری
اجتماعی سوم	۰/۲۸۳۱	۰/۲۶۲۰	۰/۱۹۴۷	۰/۱۰۲۸	۰/۱۰۰۰	۰/۲۰۰۰
اجتماعی چهارم	۰/۳۱۲۲	۰/۲۷۳۱	۰/۱۶۸۱	۰/۲۳۳۶	۰/۲۳۳۳	۰/۱۳۵۷
اجتماعی پنجم	۰/۱۹۰۵	۰/۲۳۲۵	۰/۲۹۲۰	۰/۳۱۷۸	۰/۳۰۰۰	۰/۲۲۱۴
اجتماعی ششم	۰/۲۱۴۳	۰/۲۳۲۵	۰/۳۴۵۱	۰/۳۴۵۸	۰/۳۶۶۷	۰/۴۴۲۹

در ادامه مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هر یک از زیرمؤلفه‌های آموزش حیات طیبه در ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت در جدول (۴) آمده است:

جدول ۴- مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت زیرمؤلفه‌های حیات طیبه در ساحت‌های شش‌گانه

مقوله‌ها	سیاسی و اجتماعی	اعتقادی، عبادی و اخلاقی	زیستی و بدنی	اقتصادی و حرفه‌ای	هنری و زیباشناختی	علمی و فناوری
فرلوانی کل	۳۷۸	۲۷۱	۱۱۳	۱۰۷	۶۰	۱۴۰
آنتروپی هر شاخص (Ej)	۰/۹۸۵۸	۰/۹۹۸۱	۰/۹۷۰۲	۰/۹۴۱۴	۰/۹۳۷۰	۰/۹۲۸۷
درجه انحراف (DJ)	۰/۰۱۴۲	۰/۰۰۱۹	۰/۰۲۹۸	۰/۰۵۸۶	۰/۰۶۳۰	۰/۰۷۱۳
ضریب اهمیت هر مقوله (Wj)	۰/۲۶۴۱	۰/۲۹۸۵	۰/۲۴۵۴	۰/۱۲۴۸	۰/۰۵۹۴	۰/۰۰۷۸
رتبه هر مقوله	۲	۱	۳	۴	۵	۶

نتایج مندرج در جدول شماره (۴) به خوبی حاکی از آن است که، زیرمؤلفه‌های حیات طیبه در هر یک از ساحت‌های شش‌گانه توجه تعدیل‌شده‌ای ندارند. به این صورت که ساحت اعتقادی، اخلاقی و عبادی دارای بیشترین بار اطلاعاتی (۰/۹۹۸۱) و با ضریب اهمیت (۰/۲۹) بوده؛ و ساحت علمی و فناوری دارای کم‌ترین بار اطلاعاتی (۰/۹۲۸۷) با ضریب اهمیت (۰/۰۰۷) است. برای مقایسه بهتر این زیرمؤلفه‌ها می‌توان به نمودار شماره (۱) مراجعه نمود.

نمودار ۱- ضریب اهمیت زیرمؤلفه‌های حیات طیبه

نمودار شماره (۱)، حاکی از آن است که به زیرمؤلفه‌های حیات طیبه در ساحت‌های شش‌گانه توجه یکسانی نشده است.

سؤال دوم: آیا در میان کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم تا ششم ابتدایی از منظر میزان توجه به زیرمؤلفه‌های حیات طیبه در ساحت‌های شش‌گانه تفاوتی وجود دارد؟
برای پاسخ به این سؤال، ۴ کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر میزان توجه به زیرمؤلفه‌های حیات طیبه در ساحت‌های شش‌گانه مقایسه گردید، نتایج آن در جدول شماره (۵) لحاظ شده است.

جدول ۵- مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت حاصل از چهار کتب درسی برای مقوله‌های پژوهش

مقوله‌ها	اجتماعی سوم	اجتماعی چهارم	اجتماعی پنجم	اجتماعی ششم
فراوانی کل	۲۴۵	۲۶۹	۲۵۱	۳۰۴
آنتروپی هر شاخص (Ej)	۰/۹۵۵۸	۰/۹۴۳۲	۰/۸۱۷۹	۰/۷۸۹۹
درجه انحراف (DJ)	۰/۲۱۰۱	۰/۱۸۲۱	۰/۰۵۶۵	۰/۰۴۴۲
ضریب اهمیت هر مقوله (Wj)	۰/۴۲۶۱	۰/۳۶۹۲	۰/۱۱۵۲	۰/۰۸۹۵
رتبه هر مقوله	۱	۲	۳	۴

همانطور که در جدول شماره (۵) قابل مشاهده است، فراوانی مؤلفه‌های حیات طیبه در هر یک از کتب مطالعات اجتماعی پایه سوم تا ششم، تقریباً یکسان و برای هر یک ۰/۲۵ است؛ اما ضریب اهمیت آنان ناهمسان به دست آمد؛ به طوری که کتاب اجتماعی سوم دارای بیشترین ضریب اهمیت (۰/۴۲) و کتاب اجتماعی ششم دارای کم‌ترین ضریب اهمیت (۰/۰۸۹) است.

۴. نتیجه‌گیری

یکی از ویژگی‌های اساسی مورد توجه در تعریف تربیت، ایجاد آمادگی در متربیان برای تحقق حیات

طیبه در همه ابعاد است. بنابراین، پژوهش حاضر با هدف نمود حیات طیبه در کتب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت انجام شد. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که، به موضوع حیات طیبه به صورت متوازن و کافی در ساحت‌های شش‌گانه توجه نشده است. هرچند پژوهشی به صورت مستقیم در این حیثه یافت نشد، و پژوهش حاضر درصدد پر کردن این شکاف پژوهشی بود؛ ولی می‌توان استنباط نمود که نتایج حاصل با نتایج پژوهش‌های نادری و همکاران (۱۴۰۲)، وفایی و همکاران (۱۳۹۶)، مهدوی‌هزاوه و همکاران (۱۳۹۵)، قاسمی‌زاد و اسداللهی (۱۳۹۵) همسو است. نادری و همکاران (۱۴۰۲) و قاسمی‌زاد و اسداللهی (۱۳۹۶) در پژوهش‌های خود جایگاه نازل و نابرابر مفاهیم و مؤلفه‌های ساحت‌های شش‌گانه تربیت در کتب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی را نشان دادند. پژوهش حاضر نیز با تکیه بر زیرمؤلفه‌های حیات طیبه در هریک از ساحت‌های شش‌گانه، نتایج آنان را تأیید نمود. مهدوی‌هزاوه و همکاران (۱۳۹۵) در راستای اهمیت توجه به حیات طیبه، هم‌راستا با پژوهش حاضر نشان دادند که محور اصلی گفتمان تربیتی در مبانی نظری تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، دستیابی متربی و مربی به مراتبی از حیات طیبه است که باید در تمامی ابعاد این امکان فراهم باشد.

نتایج حاصل از شمارش فراوانی زیرمؤلفه‌های حیات طیبه نشان داد که در هریک از ساحت‌های شش‌گانه، به مؤلفه‌های سیاسی، اجتماعی و اعتقادی، عبادی و اخلاقی توجه مطلوب شده؛ اما به مؤلفه‌های هنری و زیباشناختی، علمی و فناوری و اقتصادی به ترتیب کم‌ترین اهمیت داده شده و همین امر، باعث برهم خوردن توازن در محتوای کتب درسی و ایجاد نقص در آموزش حیات طیبه در همه شئون شده است. همچنین نتایج حاصل از ضرایب اهمیت مؤلفه‌ها نیز مؤید این واقعیت بود که زیرمؤلفه‌های حیات طیبه در ساحت‌های «اعتقادی، عبادی و اخلاقی» و «سیاسی و اجتماعی»، دارای بیشترین ضریب اهمیت و در ساحت‌های «علمی و فناوری»، «اقتصادی و حرفه‌ای» و «هنری و زیباشناختی» به ترتیب دارای کم‌ترین ضرایب اهمیت و بار اطلاعاتی هستند. در ادامه هریک از این مؤلفه‌ها تبیین خواهند شد.

نتایج نشان داد که آموزش حیات طیبه در ساحت هنری و زیبایی‌شناسی مطلوب نبود. این نتیجه با نتایج پژوهش طهماسب‌زاده شیخ‌لار و همکاران (۱۴۰۰) و کارگذار، کبک و الدافی (۱۳۹۸) همخوانی دارد. تربیت هنری و زیبایی‌شناسی که در رشد کودکان و بروز استعدادها و قابلیت‌های شناختی، عاطفی و مهارتی آنان نقشی بارز و تأثیری‌سازنده دارد، یکی از مهم‌ترین ابعاد تربیت در حوزه آموزش ارزش‌هاست، که باید در برنامه درسی مدارس دوره ابتدایی مورد توجه جدی قرار گیرد. اما این بُعد از تربیت در نظام آموزشی کشور ما با محدودیت‌ها و موانعی در حوزه نظر و عمل مواجه است. هرچند این بُعد و ساحت

تربیت اخیراً در نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران در حوزه نظری در کنار سایر ساحت‌های اساسی تربیت مورد توجه صاحب‌نظران و اندیشمندان قرار گرفته، اما در حوزه برنامه درسی و اجرا، آنگونه که باید، اجرایی نشده است (خسروانی‌مقدم، شیروانی شیری و اکبری، ۱۴۰۲). توجه به این مقوله از آن جهت اهمیت دارد که تربیت هنری و زیبایی‌شناختی در زندگی انسان نقش بسیار مهمی ایفا می‌کنند؛ زیرا در واقع، جهان‌بینی و نگرش انسان‌ها به زندگی و هستی، وابسته به نظام و نگاه ارزشی آنان است (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱).

همچنین نتایج حاصل از پژوهش نشان داد، که آموزش حیات طیبه در ساحت علمی و فناوری با مشکلاتی مواجه است. این نتیجه هم‌راستا با پژوهش احمدی و همکاران (۱۴۰۱) می‌باشد. دنیای امروز، دنیای علم و فناوری است و تربیت دانش‌آموزان بدون در نظر گرفتن این بُعد، باعث آسیب‌های جدی در سطح ملی خواهد شد. در توصیف این ساحت، تأکید بر پرورش تربیت‌یافتگانی است که از دانش‌های پایه و عمومی سازگار با نظام معیار اسلامی برخوردار باشند. همچنین دارای توان تفکر، درک و کشف پدیده‌ها و رویدادها به عنوان آیات الهی و تجلی فاعلیت خداوند در خلقت باشند. افزون بر آن، داشتن دانش، بینش، مهارت‌ها و روحیه مواجهه علمی و خلاق با مسائل فردی، خانوادگی و اجتماعی، دیگر ویژگی‌های شخصیتی آنان باشد. این ساحت بیشتر از آنکه به یک دانش ناظر باشد، به یک روش و منش معطوف است؛ زیرا در این ساحت، تقویت رابطه با علوم اجتماعی و منابع علمی و فناوری مدنظر بوده و هدف غایی از ساحت تربیتی علمی و فناورانه، توانمندی بهره‌برداری از تجربه‌های علمی و روش علمی در زندگی انسان است (بدریان، ۱۴۰۲).

هدف آموزش و پرورش، تربیت جامع انسان بوده و تربیت جامع و مانع، همواره در نظام‌های آموزشی مورد توجه بوده است؛ بدین جهت برنامه‌ریزان درسی همواره باید تلاش خود را به سمت این هدف غایی سوق دهند. در این میان خواه یا ناخواه، برخی از موضوعات کاربردی تربیتی و زیستی از نظرها دور می‌ماند. سواد اقتصادی و آموزش آن، از جمله آنها است. یادگیری مهارت‌های مربوط به دانش و سواد اقتصادی در دوران کودکی مزایای زیادی در دراز مدت خواهد داشت. امروزه انسان‌ها در عصر بدهی‌های پیش‌بینی نشده زندگی می‌کنند و احتمالاً دانش‌آموزان در زندگی آینده‌شان با چالش‌های اقتصادی روبه‌رو می‌شوند؛ پس، ضروری است که مربیان دانش‌آموزان را با دانش و مهارت‌هایی آشنا کنند، تا در اقتصاد امروز موفق باشند (طهماسب‌زاده شیخ‌لار، فتاحی مرکید و ایمان‌زاده، ۱۴۰۱). کلید افزایش سواد و آگاهی اقتصادی کشور، در آموزش آن به دانش‌آموزان است؛ اما در کشور ما، متأسفانه تاکنون به مسئله سواد اقتصادی و آموزش آن به کودکان توجه جدی نشده است. وجود پرونده‌های فراوان مربوط به دعاوی مالی و

اقتصادی، نابسامانی اقتصادی، عدم مقابله با تحریم‌های موجود، نقش پررنگ مشکلات مالی و اقتصادی در مسائل اجتماعی و مثال‌های زیادی از این نوع، نشان‌دهنده از ضعف سواد و دانش اقتصادی دانش‌آموزان است، که در بزرگسالی نیز همراه آنان می‌ماند (روشندل، امیری و طغیانی، ۱۳۹۷).

پژوهش حاضر، روی بررسی کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی متمرکز، پس نمی‌توان آن را به سایر کتب و مقاطع دیگر تعمیم داد. با وجود اینکه در چشم‌انداز ۱۴۰۴، ایران به عنوان کشوری توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه در نظر گرفته شده و همچنین ساحت‌های مندرج در فلسفه تعالی و تربیت در جمهوری اسلامی ایران، تعلیم و تربیت اقتصادی، علمی، فناوری، زیستی و هنری در کنار ساحت‌های اعتقادی، عبادی، اخلاقی و اجتماعی تعریف شده است؛ اما متأسفانه طبق نتایج پژوهش حاضر و پژوهش‌های متعدد دیگر، این سخنان در حد تعاریف و طرح مسئله باقی مانده است؛ تاحدی که در هدف‌های عملیاتی و راهکارها نیز ضعف‌هایی در این حیطه به چشم می‌خورد و تأکید بیشتر بر مهارت‌های اجتماعی و دینی است. در پایان به وزارت آموزش و پرورش و دفتر تألیف کتب درسی ابتدایی توصیه می‌شود که محتوای کتب درسی را در راستای آموزش حیات طیبه در ساحت‌های شش‌گانه مورد بازبینی و اصلاح جدی قرار دهند.

۵. تشکر و قدردانی

از همه کسانی که در اجرای این پژوهش، پژوهشگران را یاری رساندند، به خصوص متخصصان حوزه تحلیل محتوا و متخصصان علوم قرآنی شهرستان بوکان، تشکر و قدردانی می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

— منابع —

- احمدی، فاطمه‌زهرا؛ احمدی، آمنه؛ مهر محمدی، محمود؛ الهامیان، نگار (۱۴۰۱). درک معلمان از اجرای اهداف ساحت علم و فناوری و برنامه درسی حوزه تربیت و یادگیری علوم تجربی در دوره ابتدایی. *اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱۸(۳)، ص ۱۶۵-۱۸۵.
- ارشادی، رحیم؛ سالاری، اسحق؛ جعفری، لیلا (۱۴۰۲). *حیات طیبه در گروه‌ساحت‌های شش‌گانه تربیتی سند تحول*. تهران: انتشارات ارشادان.
- اسماعیلی، مجید (۱۴۰۱). ۵ گام تا حیات طیبه. *رشد معلم*، ۳۸(۴)، ص ۱۴-۱۸.
- بدریان، عابد (۱۴۰۲). شیمی و ساحت تربیتی علمی و فناوریانه. *رشد آموزش شیمی*، ۳۷(۱)، ص ۱-۳.
- برادران، مریم؛ نیری‌پور، زهرا سادات (۱۳۹۹). الزامات حمایت سازمانی ادراک شده در مدرسه صالح در سند تحول آموزش و پرورش. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۱۵(۱)، ص ۱۷۲-۱۲۹.
- پاشایی، محمدرضا (۱۴۰۱). تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی براساس ساحت‌های تربیت سیاسی و اجتماعی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. *پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*، ۲۲(۸)، ص ۱۹۹-۲۲۵.
- خسروانی‌مقدم، عبدالله؛ شیروانی‌شیری، علی؛ اکبری، جابر (۱۴۰۲). فهم تربیت زیبایی‌شناختی و هنری از دیدگاه آموزگاران دوره ابتدایی. *تعلیم و تربیت*، ۳۹(۲)، ص ۱۰۳-۱۱۸.
- دیمه‌کار حقیقی، فرزانه؛ مرزوقی، رحمت‌اله؛ جهانی، جعفر؛ ترک‌زاده، جعفر (۱۳۹۹). کاوش مفهوم حیات طیبه از منظر متون اسلامی: یک مطالعه کیفی. *عقل و دین*، ۱۲(۲۳)، ص ۱۳۴-۱۵۹.
- روشندل، آرمان؛ امیری، هادی؛ طغیانی، مهدی (۱۳۹۷). سواد مالی و ضرورت سنجش آن در نظام نوین آموزشی؛ مطالعه موردی شهرستان شهرضا. *رویکردهای نوین آموزشی*، ۱۳(۱)، ص ۶۷-۸۶.
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*، ۱۳۹۰.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ق). *تفسیر المیزان*. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه، ج ۸، ص ۳.
- طهماسب‌زاده شیخ‌لار، داود؛ صاحبی، آزاده؛ دیبایی، محسن (۱۴۰۰). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی به لحاظ میزان توجه به ابعاد زیبایی‌شناسی با تأکید بر زیبایی‌های قرآنی. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۶(۲)، ص ۸۶-۵۵.
- طهماسب‌زاده شیخ‌لار، داود؛ فتاحی مرکید، مریم؛ ایمان‌زاده، علی (۱۴۰۱). شناسایی مولفه‌های تربیت اقتصادی در قرآن کریم و میزان انعکاس آن در اسناد بالادستی. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۱۷(۱)، ص ۱۲۲-۹۱.
- عبدی، صباح؛ عبدالله‌پور، ارسطو؛ احمدی‌فر، رشید (۱۴۰۲). میزان توجه به رفتارهای ارتقاءدهنده سلامت در محتوای کتاب‌های درسی ابتدایی و نقش این رفتارها در پیش‌بینی نمره شایستگی‌های عمومی دانش‌آموزان. *مطالعات آموزشی و آموزشگاهی*، ۱۲(۲)، ص ۵۸۶-۵۵۹.
- فرهادی، نوازله؛ گرامی طیبه، زهرا (۱۴۰۰). تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه اول بر پایه ساحت‌های شش‌گانه تربیت در سند تحول بنیادین. *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ۹(۱۶)، ص ۱۵۱-۱۷۷.
- قاسمی‌زاد، علیرضا؛ اسداللهی، فاطمه (۱۳۹۶). تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی ششم براساس مؤلفه‌های سند تحول بنیادین (هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی). *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۵۰(۱۳)، ص ۷۹-۸۸.

- کارگذار، معصومه؛ کیوک، حانیه؛ الداغی، آیتا (۱۳۹۸). بررسی تطبیقی برنامه درسی هنر در دوره ابتدایی در ایران و ژاپن. *نوآوری‌های آموزشی*، ۱۸(۱)، ص ۱۱۳-۱۳۸.
- مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران. تهران: دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰.
- ملکی، حسن (۱۳۹۷). *برنامه‌ریزی درسی*. تهران: انتشارات پیام اندیشه.
- ملکی، حسن (۱۴۰۲). *تحلیل محتوای کتاب‌های درسی*. تهران: انتشارات آبیژ.
- مهدوی هزاه، منصوره؛ ملکی، حسن؛ مهرمحمدی، محمود؛ عباس‌پور، عباس (۱۳۹۵). *حیات طیبه، چشم‌اندازی برای تربیت کودکان: ارائه چارچوب مفهومی برای تبیین ویژگی‌های معلم دوره ابتدایی*. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۴(۳۰)، ص ۱۳۹-۱۶۷.
- موسوی‌ندوشن، فاطمه‌سادات؛ نیلی‌احمدآبادی، محمدرضا؛ نیستانی، محمدرضا (۱۴۰۱). *کاوش پدیدارشناختی بر شایستگی‌های پایه آموزگاران برای تحقق ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی*. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۳۳(۴)، ص ۲۹-۴۸.
- نادری، هیرو؛ غریبی، جلال؛ خوش‌قشلاقی، مزده؛ نوری، محمد (۱۴۰۲). *تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی براساس میزان توجه به مولفه‌های ساحت‌های شش‌گانه تربیت*. در: اولین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، علوم اجتماعی، علوم تربیتی و فلسفه، دانشگاه بابل.
- هولستی، آلی رای (۱۳۹۵). *تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی*. ترجمه نادر سالارزاده امیری. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ چهارم.
- وزارت آموزش و پرورش (۱۳۹۱). *راهنمای برنامه درسی هنر دوره ابتدایی*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی دوره عمومی و نظری.
- وفایی، رضا؛ فضل‌الهی قمشی، سیف‌اله؛ طالع‌فرد، احمد (۱۳۹۶). *بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی*. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲(۲)، ص ۱۵۴-۱۳۱.
- Altabach, P.C. (2022). *Textbook in American society: Politics, and Pedagogy*. Albany, NY: State University of New York Press.
- OECD, Implementing Education Policies. (2019). *The New Competence Development Model for Schools in Norway: Highlights of a Suggested Implementation Strategy*. Education and skills.
- Osaghae, R.I.O. & Irabor, Q.O. (2016). Educational Policies and Programmers Implementations: A Case Study of Education Funding, Universal Basic Education (UBE) and Teacher Education. *International Journal of Educational Administration and Policy Studie*, 10(8), p. 91-102.
- Sainyakit, P. (2023). A Content Analysis of Blooms' Revised Cognitive Taxonomy in the Textbook Entitled Grow with English for the Sixth Grade of Elementary School. *Journal Bahasa dan Pendidikan*, 3(2), p. 237-245.
- Zhang, K. & Aslan, A.B. (2021). AI technologies for education: Recent research & future directions. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2(3), p. 1-11.